

СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЛЕКСИЧНИХ ІННОВАЦІЙ

У статті проаналізовано зміни в семантичній структурі та функціонуванні лексичних інновацій, досліджено особливості розвитку їх семантики.

Ключові слова: інновація, неологізм, семантична структура слова, лексичне значення слова, семантичні зміни, сема.

Оновлення словникового складу української мови, як відомо, відбувається не тільки за рахунок внутрішніх входжень та семантичного розвитку слів, наявних у мові, а й шляхом поповнення його новими лексичними одиницями. Дослідження проблем функціонування та семантичного розвитку лексичних інновацій посідає чільне місце в українському мовознавстві. Це праці О. Тараненка, О. Стишова, С. Бирик, Л. Струганець, Є. Карпіловської, О. Сербенської, Т. Коць, Д. Мазурик та ін. Попри великий інтерес лінгвістів і значну кількість ґрунтовних наукових праць, ця тема й дотепер залишається актуальною, оскільки під дією позамовних чинників у суспільстві з'являються й поширюються нові явища, реалії та поняття, для позначення яких використовуються нові слова. Тому метою нашого дослідження є аналіз значеннєвих модифікацій, що відбуваються в семантичних структурах лексичних інновацій, та визначення тенденцій у зміні їх функціонування шляхом зіставлення лексикографічних праць української мови ХХ – початку ХХІ століття.

Зосереджуючи увагу на хронологічному змісті поняття *неологізм*, або *інновація*, до цієї групи відносимо слова, що з'явилися й поширилися в українській мові у 80 – 90 рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Лексичні одиниці, що нещодавно ввійшли до мовного обігу, репрезентують різні сфери життєдіяльності людини: побут (*слайдер, ламінат, джакузі, гамбургер, слакси, памперси, паб*), сферу медицини (*евтаназія, гідроклоноотерапія*), мистецтва та культури (*нейл-арт, оп-арт, пірсинг, телемаркет, андеграунд, трилер, римейк, блокбастер*), галузь комп'ютерної техніки (*веб-сайт, інтерфейс, ноутбук, онлайн, провайдер, софтвер, веб-рідер, ІТ-менеджер*), спорту (*жердинник, віндсерфінг, бобслей*), соціально-економічну та політичну царини (*приватизація, бартер, бігборд, трейдер, конверсія, спічрайтер, стенд-бай, блю-чип, сюрвейєр, нардеп, приватизація*) тощо. Збільшення кількості нових слів, належних до названих груп, репрезентує значні соціальні зміни, що відбуваються саме в цих сферах, та появу нових явищ і процесів, які потребують семантично точних і „економних” номінацій [1; 4].

Окремі неологізми внесено до реєстрів сучасних лексикографічних праць: **памперс** „підгузник, виготовлений фабричним способом” [ВТССУМ-2001, 701], **трилер** „особливий тип пригодницьких фільмів, літературних творів, в яких специфічні засоби повинні викликати у глядачів або читачів тривожні очікування, тривогу, страх...” [ВТССУМ-2001, 1267], **римейк** „1. Прагнення до відтворення минулого, у зовнішньому вигляді речей, звичаях, етикеті. 2. виправлений, перероблений, або відновлений варіант художнього твору (літературного, музичного; фільму, вистави)” [ВТССУМ-2001, 1030], **приватизація** „процес передачі об'єктів державної або муніципальної власності у колективну або особисту власність” [ВТССУМ-2001, 926].

У процесі функціонування лексичні інновації зазнають значеннєвих модифікацій, що є переконливим свідченням усталення їх у лінгвальній системі української мови, набуття ними нормативності й кодифікації. Серед лексичних неологізмів значну частку становлять лексеми іншомовного походження, переважно слова та кальки, запозичені з англійської мови. Визначальною особливістю процесу освоєння запозичень на рівні семантики є двоплановий характер змін, які при цьому відбуваються. Семантична структура запозичення на початковому етапі (стадії проникнення) здебільшого зазнає спрощення до одного значення. Зазначені трансформації зумовлені тим, що поява в певній мові іншомовного слова є зазвичай відгуком на потреби самої мови, словниковий склад якої потребує поповнення словами в необхідних саме їй значеннях [2, 19]. Цей постулат підтверджує й кодифікаційна практика. Уперше зафіксовано в словниках української мови з одним значенням, наприклад, такі багатозначні в мові-джерелі іншомовні слова, як *файл* (СІС-2000-П), *сингл* (СІС-85), *консалтинг*, *бренд* (СІС-2000-П), *андерлайн*, *креатив*, *постер*, *бігборд* (ВТССУМ-2005), *імідж* (СІС-2000-П), *презентація* (СІС-85) та ін.

Поряд зі зменшенням кількості значень під час запозичення, спостерігається й протилежне явище – виникнення в моносемічних слів додаткових значень та розширення їх семантичного обсягу в мові-реципієнті. Так, семантична ознака „кількість” стала основою для формування нового значення в спортивному терміні **сингл** „гра в теніс, коли кожна сторона представлена одним гравцем” (СІС-85, 762). У сфері музики це слово останнім часом почало функціонувати з новим значенням (відбулася ретермінологізація) та стало стрижневим елементом термінологічного сполучення – „2. Маленька платівка, що містить зазвичай одну чи дві пісні. **Сингл ноут**: в практиці сучасного джазу – спосіб гри на фортепіано без використання акордової техніки в партії правої руки; поширений також у виконавців на гітарі та деяких ін. багатоголосних музичних інструментів” (ВТССУМ-2005, 1316).

У семантичній структурі запозиченого терміна **консалтинг**, що функціонує в юридичній та економічній сферах зі значенням „надання консультацій товаровиробникам, продавцям і покупцям з питань діяльності підприємств, фірм, організацій, зокрема в зовнішньоекономічній сфері” (СІС-2000-П, 548), розвинулася інноваційна семантика. ВТССУМ-2005 засвідчує ці зміни й фіксує лексему з двома ЛСВ: **консалтинг** „1. Консультаційні послуги спеціалістів з надання консультацій. 2. Підготовка пакетів засновницьких документів при створенні нових організацій” (ВТССУМ-2005, 565). Тлумачення слова **консалтинг** у ВТССУМ-2005, дає підстави стверджувати, що аналізований термін на ґрунті української мови зазнав помітних семантичних зрушень: відбулося узагальнення значення, з яким слово було запозичене українською мовою (1ЛСВ), та ускладнення семантичної структури внаслідок розвитку значення (2ЛСВ). Між похідним та твірним встановлюються метонімічні відношення.

Деякі запозичені слова розвивають свою семантичну структуру шляхом запозичення нових значень з мови-джерела або під її впливом. Яскравим прикладом таких змін є слово **файл**. Унаслідок широкого поширення комп’ютерної техніки в 90-х рр. ХХ століття воно було запозичене з англійської мови як термін інформатики та комп’ютерної техніки. Першу репрезентацію лексичної одиниці в українській мові знаходимо в СІС-2000-П, де вона тлумачиться як „цілісна сукупність даних у зовнішній пам’яті комп’ютера, що має власну назву і яку розглядають у процесі передавання і обробки інформації як єдине ціле” (СІС-2000-П, 922). Частотність уживання, а також велика кількість перекладної фахової й популярної літератури зумовили уточнення в словниках основного номінативного значення та актуалізацію іншого ЛСВ цього багатозначного в мові-джерелі слова – „канцелярська папка”, яке в українській мові закріпилося й поширилося в дещо іншому формулюванні (відбулася конкретизація значення). У найсучасніших словниках слово репрезентується з двома ЛСВ: **файл** „1. спец. Сукупність взаємопов’язаних блоків інформації, яка розпізнається комп’ютером як одне ціле. 2. Прозора поліетиленова папка для зберігання паперів” (ВТССУМ-2007, 1314). Вважаємо, що ці значення єднає спільна семантична ознака „зберігати інформацію”.

Під час порівняння словникових статей різних лексикографічних праць виявили нетотожну семантизацію багатьох лексичних інновацій. Така семантична „неточність” значення часто спостерігається у визначенні кількості ЛСВ у семантичній структурі слова, порядку їх розміщення, розрізненні окремих ЛСВ і відтінків значень та стилістичній кваліфікації деяких значень. Це пояснюється, мабуть, тим, що окремі „нові” слова ще перебувають на „стадії” засвоєння та семантичного розвитку, що ускладнює об’єктивну оцінку їх значеннєвого обсягу. Крім того, однією з причин, що утруднюють семантичну стратифікацію слова, є постійний динамізм семантичних процесів.

Наприклад, словники іншомовних слів СІС-2000-МШ, СІС-2000-П, що вийшли друком у 2000 році, та ВТССУМ-2001, який побачив світ у 2001 році, подають різну кількість ЛСВ слова **кітч/кіч**. Пор.: **кітч** „псевдохудожній виріб, розрахований на зовнішній ефект, а також різновид масової культури, що створює і використовує такі витвори” (СІС-2000-МШ, 270) – **кітч** „1) складова частина масової культури, розрахована на примітивні невибагливі смаки споживача. Претендує на належність до справжнього мистецтва і комерційний успіх. 2) про предмети масової культури; несмак, халтуру” (СІС-2000-П, 525) – **кітч/кіч** „1. Напрям у сучасній культурі, розрахований на масового споживача, що характеризується примітивністю, бездієвністю, розважальністю; твори в дусі цього напрямку. 2. Про предмет хатнього вжитку, одягу і т. ін., позбавлений смаку і стилізований під що-небудь. 3. Масова продукція, позбавлена смаку і розрахована на зовнішній ефект” (ВТССУМ-2001, 431).

Лексема **спонсор** кодифікується також з різною кількістю ЛСВ. Пор.: **спонсор** „юридична або фізична особа, яка фінансує певний захід (проект)” (СІС-2000-П, 854) – **спонсор** „1)

Поручитель, гарант. 2) Особа або організація, яка фінансує економічний проект, проведення соціальних заходів. інші назви – добродійник, меценат” (СІС-2000-МШ, 541). ВТССУМ-2001 констатує стрімке розгортання семантики, реєструючи лексему з трьома значеннями та двома відтінками, що розвинулися на основі 2 ЛСВ: **спонсор** „1. Поручитель, гарант (напр., гарант позики). 2. Особа чи організація, які матеріально підтримують будь-яку діяльність без одержання від неї прибутку з метою популяризації винятково свого імені (назви), торгової марки. Спонсор телепередачі. // Замовник, організатор, улаштовувач; підрядник. // Замовник реклами, рекламодавець. 3. розм. Той, хто надає кому-небудь допомогу (матеріальну, грошову і т. ін.) (ВТССУМ-2001, 1177). З такою самою семантикою лексема фіксується й у ВТССУМ-2005 (див. ВТССУМ-2005, 1374). На основі репрезентації слова у ВТССУМ-2001 можна зробити висновок, що внаслідок активного функціонування лексична одиниця **спонсор** не тільки набула різних за стилістичною кваліфікацією значень, а й значно розширила свій семантичний обсяг, оскільки почала вживатися на позначення будь-якої організації чи особи, що надає кому-небудь якусь допомогу.

На першому етапі засвоєння, на нашу думку, слово термінологізувалося й поширилося в правничій та економічній сферах, на що вказують дефініції, подані в словниках: „*юридична або фізична особа, яка фінансує певний захід (проект)*”, „*поручитель, гарант (напр., гарант позики)*”. Останнім часом унаслідок активного функціонування в мовленні слово потрапило під дію іншого процесу – детермінологізації, що засвідчує розвиток в його семантичній структурі значення, вживаного в розмовному мовленні. Про повну адаптацію слова *спонсор* свідчать і його словотвірні деривати, утворені на українському мовному ґрунті: *спонсорство* (ВТССУМ-2001, 1177), *спонсорський* (ВТССУМ-2001, 1177), *спонсоровий* (ВТССУМ-2005, 1374).

Нетотожну семантизацію в СІС-2000-П та СІС-2000-МШ має запозичена лексема **римейк**. СІС-2000-П репрезентує слово, що має лише одне значення: **римейк** „перезнятий фільм” (СІС-2000-П, 806). СІС-2000-МШ кодифікує слово з двома ЛСВ: **римейк** „1. Випуск нової продукції з використанням ідей, які зустрічалися раніше, напр., дизайну. 2) Повторний випуск товару, напр.: перевидання книги, нова версія кінофільму (СІС-2000-МШ, 503). ВТССУМ-2001 не фіксує 1 ЛСВ, що подавалося в СІС-2000-МШ, але засвідчує з’яву нового більш узагальненого значення: **римейк** „1. Прагнення до відтворення минулого у зовнішньому вигляді речей, звичаях, етикеті. 2. Виправлений, перероблений або відновлений варіант художнього твору (літературного, музичного; фільму, вистави)” (ВТССУМ-2001, 1030). У ВТССУМ-2005 слово **римейк** представлено з трьома ЛСВ: „1. Прагнення до відтворення минулого у зовнішньому вигляді речей, звичаях, етикеті. 2. Випуск нової продукції з використанням ідей, які зустрічалися раніше. 3. Повторний випуск товару (напр. перевидання книги). // муз. Нова редакція, аранжування, інструментовка відомого твору” (ВТССУМ-2005, 1221). Отже, крім значень, що раніше фіксувалися в словниках (1 ЛСВ – у ВТССУМ-2001; 2 ЛСВ та 3 ЛСВ – у СІС-2000-МШ) та закріпилися в мовленні, цей лексикон засвідчує розвиток на основі 3 ЛСВ відтінку значення, що функціонує в музичній сфері. Поява значеннєвого відтінку, вживаного в царині музики, на нашу думку, засвідчує початок термінологізації цієї лексичної одиниці. Вважаємо, що спільними для усіх значень, представлених у словниках, є семи „повторення”, „відновлення”, „відтворення чогось, що вже було”.

Розвиток неосемантів у нових словах, як і в словах інших груп, нерідко зумовлена не потребами в номінуванні певних явищ, а тенденціями до виразності та експресивності. Так, розвинулися нові конотативно марковані значення в семантичній структурі запозиченого слова **стриптиз**, що фіксується в СІС-2000-П та СІС-2000-МШ з двома ЛСВ. Варто зауважити, що слово було запозичене приблизно в середині 90-х років ХХ століття, а для того періоду характерне критичне ставлення до цього поняття. Тому з самого початку лексема вживається із зневажливо-оцінним забарвленням, оскільки такі явища людьми, вихованими на радянській моралі й ідеології, осуджувалися й не сприймалися. Можливо, з цієї причини слово швидко переосмислилося й набуло негативно-оцінного переносного значення, що й було вже засвідчено під час його першої кодифікації в словниках української мови. Цікаво, що пряме номінативне значення в СІС-2000-П та СІС-2000-МШ тлумачиться майже однаково: **стриптиз** „1) Танцювальний естрадний номер, під час якого особа, що його виконує поступово роздягається” (СІС-2000-МШ, 551) – **стриптиз** „1) естрадно-еротична вистава, учасниці (учасники) якої поступово роздягаються під музику” (СІС-2000-П, 864). Переносне значення, на нашу думку, має різні варіації в кодифікації, але спільне негативно-оцінне забарвлення. Пор.: **стриптиз** „2) Переносно – надмірна відвертість (напр. душевний с.)” (СІС-2000-МШ, 551) – **стриптиз** „2. перен. про щось надзвичайно відверте, що порушує правила пристойності” (СІС-2000-П, 864). Активно функціонуючи, слово швидко

розгорнуло свою семантику й у ВТССУМ-2001 вже фіксувалося з новим значенням та відтінком значення: *стриптиз* „1. Естрадна вистава, учасники якої поступово роздягаються. // Заклад, в якому дається така вистава. 2. жарт. Про роздягання. 3. перен. Виявлення своєї звичайно непривабливої суті, відверте самовикриття” (ВТССУМ-2001, 1205). З такою самою семантикою воно подається й у ВТССУМ-2005. Отже, у семантичній структурі слова розвинулися конотативно марковані значення, полярні за своїм емоційно-експресивним забарвленням.

Новозапозичені слова часто стають джерелами для формування соціолектів. Це пояснюється тим, що лексичні інновації зазвичай несуть відбиток новизни й незвичайності, що спонукає мовців модифікувати їх зміст, відповідно до „потреб” певного угруповання. „Люди, особливо молодь і підлітки, схильні грати з новими для них лексичними одиницями, випробовувати їх на ефективність експресивного впливу й емоційного задоволення” [3, 149].

Прикладом семантичної трансформації та „вростання” в український жаргонний словник є запозичена в 90-х роках ХХ століття лексична одиниця *хакер*. Уперше знаходимо кодифікацію цього слова в СІС-2000-МШ, де воно тлумачиться так: *хакер* „особа, яка через власний комп'ютер проникає у інформаційні мережі банків, промислових та інших установ із злочинною метою (щоб здобути секретні відомості, заразити мережі комп'ютерним вірусом (2) тощо” (СІС-2000-МШ, 632). Унаслідок розвитку комп'ютерної техніки лексема „спеціалізувалася” й, втративши негативно-оцінне забарвлення, закріпилася в професійному мовленні програмістів з двома значеннями: *хакер* „комп. 1. і жрм. Програміст, який зламує програми. 2. жарт. Програміст високої кваліфікації” (КСЖЛУМ, 278). Маркер жрм. (жаргонізована розмовна мова), на нашу думку, свідчить про те, що слово вийшло за межі професійного мовлення й розширило сферу вживання, ставши надбанням розмовно-побутового мовлення. Ремарка жарт., подана біля 2 ЛСВ, засвідчує розвиток позитивно-оцінного забарвлення, на що вказує сема „висока кваліфікація”, закладена в основу цього значення.

Набула нових значень і лексична одиниця *драйв*. З одного боку, спостерігається її семантичний розвиток у системі літературної мови, а з другого боку, – в соціолектах. Так, СІС-85, СІС-2000-МШ, СІС-2000-П кодифікує її з одним значенням, що функціонує в спортивній сфері: *драйв* „у тенісі один з основних ударів, що надає м'ячу обертання в напрямі польоту” (СІС-85, 275). ВТССУМ-2001 засвідчує розвиток неосеманта, що вживається в царині музики, та перегруповання ЛСВ в семантичній структурі цього слова: *драйв* „1. муз. Джазовий характер виконання, який створює у слухача враження наростаючого темпу, тоді як він залишається незмінним. 2. спорт. Один із основних ударів у тенісі” (ВТССУМ-2001, 246). У професійному мовленні музикантів лексема функціонує з узагальненим значенням на позначення музичної енергетики: *драйв* „1. муз. Особливе звучання, емоційна насиченість, внутрішня напруга композиції”. Від цього значення на основі спільних сем „напруга”, „енергетика” постало ще одне – „2. жрм. Почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення; велика емоційна напруга” (КСЖЛУМ, 102). Слово *драйв* також почало входити до стійкого словосполучення, уживаного в мові програмістів та користувачів персональних комп'ютерів: „♦ Важкий драйв, комп. Жорсткий диск” (КСЖЛУМ, 103). Варто зауважити, що фразеологізм не стосується жодного з наведених значень, оскільки наводиться окремим блоком у кінці словникової статті.

Отже, у семантичних структурах лексичних одиниць, що нещодавно з'явилися в українській мові, відбуваються різнотипні семантичні трансформації. Інноваційна семантика розвинулася у багатьох „нових” словах, неоднакових за функціонально-стильовою віднесеністю, емоційно-експресивною, оцінною й нормативною кваліфікацією. Семантичний розвиток неологізмів є переконливим свідченням усталення їх у лінгвальній системі української мови, набуття нормативності й кодифікації. Дослідження особливостей змін у семантичній структурі та функціонуванні лексики дає багатий матеріал для повного й глибокого опису сучасного стану функціонування української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самойлова І. А. Про деякі екстралінгвістичні фактори мовних змін у лексико-семантичній системі української мови / І. А. Самойлова // Мова і культура. – К., 2000. – Вип. 1. – Т. 2. – С. 182 – 187.
2. Сімонок В.П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній мовній картині світу / В.П.Сімонок. – Харків: Основа, 2000. – 331 с.
3. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови / Л.Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
4. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації) – 2-ге вид., переробл. / О.А.Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.

СЛОВНИКИ

- ВТССУМ-2001** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
- ВТССУМ-2005** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
- СІС-85** – Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – Вид. друге, випр. і доп. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 966 с.
- СІС-200-МШ** – Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
- СІС-2000-П** – Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.] – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
- КСЖЛУМ** – Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови : Містить понад 3 200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
- СУЖ** – Ставицька Леся. Український жаргон. Словник : Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

В статье проанализированы изменения в семантической структуре и функционировании лексических инноваций, исследованы особенности развития их семантики.

Ключевые слова: инновация, неологизм, семантическая структура слова, лексическое значение слова, семантические изменения, сема.

The article analyzes changes in the semantic structure and functioning of lexical innovation, the features of the development of their semantics.

Key words: innovation, neologism, semantic structure of words, lexical meaning, semantic changes, sema.